

впевненою щодо конкурентоспроможності організаційної структури її зарубіжного агента, вона може вирішити викупити свого зарубіжного партнера і таким чином отримати повний контроль над діяльністю за кордоном. Вона також повністю інтерналізує ланку між закордонним виробництвом та збутом у межах самого спільного підприємства. Як тільки фірма отримує досвід діяльності на багатьох ринках, її діяльність в міжнародному бізнесі може здійснюватися практично так само, як і операції на внутрішньому ринку. Для зрілих ТНК практично будь-яка справа в міжнародному бізнесі є такою ж ефективною, як і на національному ринку, оскільки вони є такими ж досвідченими в діяльності на зарубіжних ринках, як і на внутрішніх.

Ще одним аспектом аналізу Кесона є дослідження переваг, що відкриває для ТНК придбання закордонної компанії на відміну від прямих інвестицій у нову фірму.

Придбання є в цілому більш прийнятним, ніж інвестування в нове підприємство, коли фірмі, що розширюється, не вистачає місцевого ринку знань та існує потреба у швидкому придбанні. Інвестування в нове підприємство є навпаки більш доцільним за умов добре знайомого середовища. Оскільки фірми з передовими технологіями часто страждають від недостатнього досвіду зі збуту на зарубіжних ринках, то придбання буде використовуватися скоріше для міжнародної експансії, а не для розширення в рамках внутрішнього ринку. Фірма, яка розширюється в національних межах ринку через придбання, на міжнародному ринку звичайно буде розширюватися також через придбання, проте у зворотному напрямі це правило не діє. Оскільки досвід, набутий на одному зарубіжному ринку, часто може бути застосований на ін-

шому зарубіжному ринку (наприклад, через те, що є спільна культура), розширення через створення нових підприємств може замінити придбання, адже фірма отримує досвід через більшу мультинаціональність.

Отже, теорія інтерналізації доводить, що фірма здійснює прями інвестиції за кордон з метою використання ринкових зовнішніх ефектів: економії масштабів, суспільного характеру винаходів, урядових, ринкових обмежень. Міжнародні корпорації – це організації, що створюють внутрішні ринки, операції на яких більш ефективні, ніж на зовнішньому ринку. Прибічники теорії інтерналізації визнають, що ТНК можуть збільшувати свій прибуток, обмежуючи конкуренцію. Однак на відміну від своїх опонентів, які дотримуються концепції ринкової влади, вони підкреслюють, що навіть в умовах присутності монополістичних тенденцій, формування нових "внутрішніх" (внутрішньофірмових) ринків породжує достатні імпульси для підвищення ефективності, а мінімізація витрат трансакцій залишається головним мотивом зростання транснаціональних фірм.

1. Coase R.N. The Nature of the Firm // *Economica* – 1937. – Vol. 4, № 4.
2. Hymer S. The International Operations of National Firms: A Study of Direct Investment. MIT Press, 1976.
3. Buckley P.J., Casson M.C. The Future of Multinational Enterprise. – London, 1976.
4. Caves R. Multinational Enterprise and Economic Analysis. – Cambridge, 1982.
5. Buckley P.J., Casson M.C. The Optimal Timing of a Foreign Direct Investment // *Economic Journal*. – 1981. – № 91. – P. 23–25, 81–86.
6. Casson M.C. The Theory of Internationalization // *Recent Research on the Multinational Enterprise* / P.J.Buckley, ed. – London, 1991. – P. 71.
7. Dunning J.H. The electric paradigm as an envelope for economic and business theories of MNE activity // *International Business Review*. – 2000. – № 9. – P. 163–190.
8. Rugman A.M. Inside the Multinationals. – N.Y., 1981. – P. 50–62.

Надійшла до редколегії 22.11.04

В.І. Мазуренко, канд. екон. наук

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ГРАНИЧНИХ ЗНАЧЕНЬ ІНДИКАТОРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто розвиток методологічних підходів до визначення критичних значень індикаторів національної економічної безпеки. Серед основних ідей, запропонованих автором, є необхідність запровадження системи раннього попередження з метою гарантування економічної безпеки України.

The article deals with the development of methodological approaches of identification of crucial values of national economic security indicators. Among the main ideas of the author is a necessity of implementation of complex EWS to guarantee economic security of Ukraine.

Перехідна економіка, що піддається суттєвій трансформації при слабкому розвитку інструментів і інститутів ринкової економіки, низькій чутливості класичних способів грошово-кредитного регулювання економіки, позбавляючись централізованого керування, потребує індикаторів-орієнтирів розвитку, які б визначали межі негативних процесів, подавали б сигнали учасникам ринку про можливі сфери неблагополуччя та про зниження глобального рівня національної економічної безпеки (НЕБ). Це припущення підтвердилося в ході кризи восени 2004 р., коли при зовнішньому благополуччі одного з індикаторів зростання споживчих цін відбувалося нагромадження інфляційного навісу через надзвичайно швидке зростання внутрішнього боргу. Значна частина витрат не враховувалася в цінах і покривалася за рахунок як внутрішніх, так і зовнішніх запозичень. Занижена інфляція, створюючи помилкову картину економіки, приймалася НБУ за основу встановленого валютного курсу. Досить було одного невірної кроку, щоб увесь ланцюжок індикаторів був приведений у дію: курс гривні => зростання споживчих цін => різке зниження життєвого рівня населення.

Механізм національної економічної безпеки передбачає вибір підходів до аналізу економіки окремої країни, прогнозування можливих тенденцій розвитку або зниження досягнутого рівня економічного зростання. Кожний із напрямів характеризується динамічними показниками, що ілюструють результати господарської діяльності щодо прийнятих управлінських рішень і дозволяють робити

висновки не тільки про стан національної економіки, але й порівнювати економічні перспективи держав.

Теоретико-методологічною базою формування і використання інструментарію аналізу стану і розвитку економіки з погляду національної економічної безпеки є об'єктивні закономірності та кількісні співвідношення, зв'язки елементів і факторів відтворення з урахуванням зовнішньоекономічних зв'язків.

Результати аналізу показників економічного розвитку України в 2004 р. свідчать про значне зростання ступеня впливу на стан економічної безпеки таких загроз, як зростання "тіньової" економіки, високий рівень її криміналізації; свідомі чи несвідомі дії представників вищих органів державної влади та управління, спрямовані на шкоду державі та національним інтересам України; соціальна незахищеність значної частини населення, зростання бідності; корупція в управлінській сфері; високий рівень матеріало- та енергоємності виробництва; домінування видобувних і базових галузей з низьким ступенем переробки сировини; низький рівень заробітної платні, відсутність мотивації до праці; високий рівень зношеності основних фондів; незадовільна орієнтація на виробництво продукції кінцевого споживання; застарілі технології в більшості галузей виробництва; відсутність ефективних природоохоронних заходів; значний антропогенно-техногенний вплив, погіршення якості земельних ресурсів; зростання зовнішньої заборгованості, нераціональне використання іноземних кредитів.

Задля прийняття державними органами обґрунтованих рішень необхідно проводити моніторинг індикаторів еко-

номічної безпеки, який передбачав би передусім фактичне відстеження, аналіз і прогнозування важливих економічних показників. Особлива увага, як правило, зосереджується на таких загальних індикаторах економічної безпеки:

- валовий внутрішній продукт (ВВП);
- темп інфляції;
- курс долара до національної валюти;
- валове виробництво с/г продукції;
- дефіцит бюджету;
- рівень безробіття;

□ економічне зростання, у тому числі: динаміка реальних доходів; рівень та якість життя; енергетична залежність; інтегрованість у світову економіку; сальдо експорту-імпорту; стан демографічних процесів; державний внутрішній і зовнішній борги; діяльність "тіньової" економіки.

Розглядаючи пропорції, кількісні співвідношення елементів і факторів відтворення, можна виділити серед них групу загальноекономічних і групу галузевих пропорцій.

До загальноекономічних пропорцій належать насамперед розподіл створеного ВВП на споживання і нагромадження, а в більш конкретному вигляді – частки у ВВП витрат на інвестиції, оборону, науку, соціальні нестатки. До загальноекономічних пропорцій варто віднести також низку співвідношень, які складаються у фінансовій сфері і в зовнішньоекономічній діяльності.

Для визначення переліку кількісних параметрів граничних значень вихідними є такі принципи положення:

□ характеризувати сутнісні, а не другорядні риси стану економіки і пропорцій, що складаються в ній, і станів між елементами і факторами відтворення;

□ досить повно і всебічно виражати національні інтереси країни у сфері економіки;

□ повно і всебічно відбивати тенденції загроз національним інтересам у сфері економіки.

Поряд з цим індикатори граничних значень економічної безпеки повинні задовольняти такі практичні вимоги, як можливість використовувати дані індикатори в органах влади і за достатнього ступеня конкретності і визначеності оцінювати фактичний стан економіки країни з позиції економічної безпеки й як її складову частину – міжкраїнні зіставлення; дотримувати сумісність даного переліку з діючою в нашій країні системою обліку, статистики і прогнозування.

Для деяких індикаторів економічної безпеки потрібно не розробляти неоднозначні граничні значення, а встановлювати коридор, що позначає безпечну зону.

Різні за своїм змістом граничні значення економічної безпеки можуть мати і різні терміни дії. Наприклад, граничні значення за співвідношенням запасів корисних копалин у надрах і обсягів видобутку, часткою в загальній кількості населення осіб із грошовими доходами нижче прожиткового мінімуму і деякими іншими показниками можуть у незмінному виді діяти досить тривалий час.

Деякі граничні значення вимагають періодичного перегляду, тому що економічна ситуація істотно змінюється, відповідно змінюються і вимоги до економічної безпеки. Наприклад, після девальвації гривні в 1998 р. змінилися вимоги до економічної безпеки та до таких параметрів, як дефіцит бюджету, величина зовнішнього і внутрішнього державного боргу.

Граничні значення економічної безпеки повинні групуватися за сферами господарської діяльності і за ознаками національних інтересів у кожній з цих сфер, а також за рівнем їхнього використання й офіційного статусу.

За цими ознаками граничні значення економічної безпеки розрізняються на: загальнодержавні; регіональні; офіційно встановлювані і затверджені; зумовлені і застосовані кожним користувачем самостійно.

Безліч показників створює труднощі виявлення їхнього впливу на оцінку стану господарської системи і формування однозначного висновку. Практичним прийомом подолання подібного ускладнення виявилася структура "шкали небезпеки – безпеки", за якою можна визначити місце характеристики економічної безпеки господарюючо-

го суб'єкта, у конкретний момент часу. При цьому методично єдиним прийомом устанавлюються:

□ інтегральні показники економічної безпеки господарської системи на основі підсумовування, наприклад, розрахункових характеристик відхилення позитивного і негативного напрямку контрольованих характеристик з використанням формули переваг і експертних оцінок;

□ об'єднання гістограми зміни прийнятих в аналізі стану економічної безпеки показників економічної політики з угрупованням у межах максимальних і мінімальних значень, досягнутих для значного числа країн світу або країн з найбільш активною господарською діяльністю.

Відомі нормативні характеристики і показники (медико-біологічні, економічні, соціально-культурні) здатні виконувати функції індикаторів стійкого розвитку не окремо один від одного, а лише в сукупності. У цьому, власне, і полягає ідея балансу, ідея індикативного аналізу – виявлення позитивних тенденцій зміни показників, їхньої інтегрованості в забезпеченні соціально-економічного успіху, що має бути головною вимогою в концепції правового механізму забезпечення економічної безпеки.

Граничні значення індикаторів НЕБ. Важливе значення мають граничні значення індикаторів, вихід за межі яких веде до руйнівних тенденцій у сфері економіки. У техніці без цього не можуть безаварійно функціонувати не тільки атомні електростанції, але й багато інших об'єктів. В економіці спеціальним об'єктом аналізу може бути система співвідношень між індикаторами економічної безпеки. Це важливо як на макрорівні, так і на мікрорівні, як для розвинутої ринкової економіки, так і для перехідної економіки.

Щодо деяких загроз варто встановити кількісні параметри негативних наслідків, що виникають через відхилення в гіршу сторону цих параметрів від граничних значень. При цьому, як правило, щодо кожної загрози може бути виявлено кілька параметрів негативних наслідків, що не піддаються підсумовуванню. Так, різке збільшення дефіциту бюджету може мати свої наслідки посилення інфляції, зниження реальних грошових доходів населення, ріст неплатежів, спад виробництва, ріст безробіття. Кожен з цих параметрів піддається певному прогнозуванню, однак підсумовуванню вони не підлягають.

У загальному вигляді для розрахунку граничних значень застосовуються такі методичні підходи:

□ *розрахункові методи.* В основу розрахунку закладаються натуральні нормативи (наприклад, фізіологічні норми харчування, соціальні норми споживання), що оцінюються в грошовому вираженні, результати оцінок підсумовуються й у такий спосіб визначаються граничні значення економічної безпеки;

□ *метод аналогій.* Величина граничних значень визначається тими ж способами, що в закордонній або вітчизняній практиці, але для інших цілей;

□ *задавальний метод.* Величина граничних значень визначається на основі економічної політики, що проводиться для досягнення поставлених цілей;

□ *експертний метод.* Граничні значення визначаються на підставі думок групи експертів.

Перелічені методи можна поєднати, тому що більшість граничних значень взаємопов'язана і взаємозалежна. В основі цієї взаємозалежності лежать об'єктивні балансові зв'язки, що дає можливість перевірити розрахунки взаємопов'язаності окремих граничних значень.

Кількісні параметри граничних значень економічної безпеки повинні визначатися щодо визначеного періоду. Так, можна визначити граничні значення економічної безпеки на кінець середньострокового періоду, на який зроблений (або розробляється) прогноз соціально-економічного розвитку. У цьому випадку можна зіставити граничні значення економічної безпеки з показниками прогнозу соціально-економічного розвитку і тим самим виявити реальні загрози національним інтересам країни у сфері економіки, розробити заходи для подолання цих загроз.

Виходячи з розбіжності економічних інтересів господарюючих суб'єктів різних напрямів господарської діяльності, розробку граничних значень індикаторів доцільно вести за групами показників, що безпосередньо характеризують конкретну сферу економіки.

Після визначення ступеня відхилення фактичних параметрів від граничних значень ранжуються загрози національній економічній безпеці за масштабами негативних наслідків від цього відхилення і щодо швидкості настання цих наслідків. При цьому щодо деяких загроз негативні наслідки не зможуть бути виражені в кількісних параметрах. Наприклад, негативним результатом загрози підвищення ступеня бідності населення є посилення соціальних конфліктів. Однак масштаби цих соціальних конфліктів, виражені в кількості страйків, чисельності страйкуючих тощо, досить достовірно прогнозуванню не піддаються. У цьому випадку достатньо експертного якісного визначення ступеня небезпеки виникаючих загроз.

Виходячи із загальнометодологічних позицій щодо низки індикаторів економічної безпеки необхідно визначити два напрями встановлення рівнів граничних значень, наприклад таких, як частка в промисловому виробництві машинобудування, обсяги інвестицій у відсотках до ВВП, грошова маса тощо. Тут небезпечна зона може позначатися як максимальним, так і мінімальним значенням. Так, частка інвестицій у ВВП на сучасному етапі (менше 25 %) являє собою загрозу економічній безпеці країни. У той же час імовірно, що меншою загрозою буде доведення цієї частки до 50 %. Якщо низька частка інвестицій у ВВП загрожує застоєм у виробництві, його технічним відставанням, то занадто висока частка – обвалом економіки, зниженням рівня життя.

Іншими словами, методологічний підхід до визначення кількісних параметрів граничних значень економічної безпеки являє собою вибір індикатора, прийнятого як вихідний для розрахунку. При цьому головним національним інтересом країни у сфері економіки є підвищення добробуту народу, і тому цей індикатор має бути вихідним для визначення граничного значення величини ВВП і деяких інших пов'язаних з ним показників. Так, у Росії показники економічної безпеки із граничними значеннями були встановлені Радою безпеки РФ розпорядженням № 14-сб від 17 жовтня 1996 р. й використовуються з метою оцінки рівня кризового стану держави та її регіонів. Крім того, значного поширення в практичній діяльності органів державної влади в РФ набув комплекс індикаторів економічної безпеки РФ, підготовлений С.Ю.Глазьевим: обсяг валового внутрішнього продукту в цілому й обсяг валового внутрішнього продукту на душу населення; частка в промисловому виробництві обробної промисловості; частка в промисловому виробництві машинобудування; обсяги інвестицій у % до ВВП; витрати на наукові дослідження у % до ВВП; частка нових видів продукції в обсязі продукції, що випускається; частка людей з доходом нижче прожиткового рівня; тривалість життя населення в роках; розрив між доходами 10 % найбільш високоприбуткових груп і 10 % груп населення з найменшими доходами у разгах; рівень злочинності за кількістю злочинів на 100 тис. населення; рівень безробіття за методологією МОТ у %; рівень інфляції за рік у % або темпи інфляції %; обсяг внутрішнього боргу у % до ВВП за порівнянний період; поточна потреба в обслуговуванні і погашенні внутрішнього боргу у % до податкових надходжень бюджету; обсяг зовнішнього боргу у % до ВВП; частка зовнішніх запозичень у покритті дефіциту бюджету; дефіцит бюджету у % до ВВП; обсяг іноземної валюти стосовно маси в національній валюті; обсяг готівкової іноземної валюти до обсягу готівкової національної валюти у %; грошова маса (M2) у % до ВВП; частка імпорту у внутрішньому споживанні: усього, у тому числі продовольство; диференціація регіонів за прожитковим рівнем у разгах.

Відсутність граничних значень показників національної безпеки України вимагає необхідність використання

індикаторів національної безпеки із граничними значеннями, визначених світовою практикою, поряд з активізацією наукових досліджень з розробки власної системи показників [10].

Як правило, граничне значення індикаторів економічної безпеки визначається у вигляді однозначних параметрів. Частина їх позначає максимально припустиму межу (частка в населенні людей, що мають доходи нижче прожиткового мінімуму, розрив між доходами груп населення, рівень безробіття, обсяги внутрішнього і зовнішнього боргу, дефіцит бюджету, обсяг іноземної валюти, що обертається на внутрішньому ринку, частка імпорту у внутрішньому обороті). Більшість значень позначають мінімальну межу.

Більшість розвинених країн світу на сьогодні вже має розроблену та опрацьовану систему індикаторів і граничних значень показників стану забезпечення НЕБ. Для розвинутої ринкової економіки існують, наприклад, максимально можливі межі дефіциту бюджету, межі асигнувань на оборону, межі безробіття, екологічні межі охорони довкілля, межі в розподілі багатства між багатими і бідними тощо. Це дозволяє використовувати моніторинг соціальної і економічної безпеки з метою своєчасного виявлення та запобігання загрози національній безпеці. Зіставлення цих показників із середньосвітовими або з даними про стан економіки визначених країн використовується при виборі шляхів реалізації економічної політики з метою забезпечення економічної безпеки держави.

Граничні значення являють собою кількісні індикатори, що чисельно відбивають гранично припустимі з позиції економічних інтересів співвідношення пропорцій господарської діяльності, недотримання яких перешкоджає нормальному ходу економічного розвитку різних елементів відтворення, що загрожує економічній безпеці країни. Крім того, граничні значення є важливим інструментом системного аналізу, прогнозування і соціально-економічного планування. За допомогою цього інструмента той або інший об'єкт, у даному випадку економіка, "проглядається" з позиції відповідності тенденцій її стану (усередині і у взаємодії з економіками інших країн) національним інтересам країни.

Методика розрахунків окремих індикаторів НЕБ. Граничні значення, що характеризують здатність економіки до самостійного розвитку, досить великі і дуже різноманітні. Це витрати на науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи, забезпеченість власних наукових розробок, на компенсацію зносу основного капіталу, ріст якості продукції, яка випускається, забезпечення відповідного співвідношення між приростом розвіданих запасів корисних копалин і видобутком. Кожна група цих показників відрізняється специфічними методичними підходами їхнього визначення.

У групі показників, що виражають *здатність економіки до стійкого розвитку*, виділено кілька основних підходів до оцінки.

Для визначення граничного значення економічної безпеки за обсягом ВВП використовуються приватні граничні значення, що характеризують рівень доходів населення і розвиток соціальної сфери:

□ частка в населенні осіб, що мають доходи нижче прожиткового мінімуму;

□ розриви між доходами 10 % найбільш високоприбуткових груп населення і 10 % груп з найменшими доходами (децильний коефіцієнт);

□ відношення середньодушового грошового доходу до прожиткового мінімуму;

□ витрати на освіту, охорону здоров'я, культуру, житлово-комунальні послуги. На основі зазначених даних і прогнозу чисельності населення визначається сума витрат на кінцеве споживання.

Серед граничних значень економічної безпеки є також граничні значення частки інвестицій у ВВП.

Попередній варіант граничного значення економічної безпеки за обсягом ВВП розраховується на основі суми витрат на кінцеве споживання і частки інвестицій у ВВП.

Може бути запропонована така схема розрахунку:

а) на основі аналізу звітних статистичних даних за попередній 4-5-річний період визначається залежність між зміною частки осіб у населенні, доходи якого нижче прожиткового мінімуму, і співвідношенням середньодушового грошового доходу і прожиткового мінімуму. На цю залежність впливають також децильний коефіцієнт і індекс Джінні. У разі граничних значень за часткою бідних у 7 % і децильного коефіцієнта у вісім разів співвідношення між середньодушовим грошовим доходом і прожитковим мінімумом має бути відповідно збільшено. У даний час як граничне значення цього параметра прийнято величину 2,5 раза;

б) визначене в такий спосіб співвідношення варто помножити на розмір прожиткового мінімуму. Тим самим буде визначений мінімально необхідний для забезпечення соціального світу місячний середньодушовий грошовий дохід. Далі отримана величина середньодушового доходу збільшується на 12 і на прогнозовану чисельність населення і визначається річна сума грошових доходів;

в) загальноосвітня практика свідчить, що при нормальній економіці сума грошових доходів має становити не менше 60 % ВВП. Таким чином, визначивши суму грошових доходів і прийнявши її за 60 %, можна розрахувати безпосередньо граничне значення за обсягом ВВП. Отриманий результат необхідно перевірити на внутрішню збалансованість з іншими граничними значеннями;

г) граничне значення за обсягом ВВП необхідно перевірити на відповідність вимогам граничних значень за витратами на освіту, охорону здоров'я, культуру і житлово-комунальні послуги (у частині безкоштовного їхнього надання населенню). Ці витрати разом із сумою грошових доходів є елементом витрат на кінцеве споживання, що повинно скласти приблизно 70–75 % від ВВП. На основі цього можна перевірити, який обсяг ВВП у загальних витратах необхідний на кінцеве споживання;

д) граничне значення за обсягом ВВП повинно бути перевірено і щодо обсягу капітальних вкладень. Для цього, використовуючи граничне значення в частці інвестицій у ВВП, визначають частку нагромаджень основного капіталу. Нагадаємо, що є досить стійка різниця між частками у ВВП валового нагромадження, нагромадження основного капіталу і інвестицій.

Таким чином, маючи граничне значення в частці інвестицій у ВВП і визначене відповідно до пунктів "а", "б" даної схеми розрахунків, можна установити прийнятність зазначених параметрів.

Що стосується граничного значення економічної безпеки за параметром розриву між доходами 10 % найбільш високоприбуткових груп населення і 20 % найбільш низькодохідних груп, то тут доцільно взяти до уваги досить широкий закордонний досвід. У світовій практиці загальноовизнаним є максимальна величина цього розриву в 10 разів.

У світовій практиці визнано, що гранично максимальний рівень безробіття, який не допускає гострих соціальних конфліктів, становить 7–8 % від економічно активного населення. У принципі таку ж величину граничного значення за цим параметром можна було б прийняти і для України, уточнивши, проте, недосконалість обліку безробітних. Справа в тому, що в число включених у загальну чисельність безробітних попадає безліч осіб з неформальною зайнятістю (дрібні вуличні торговці, "човники", незареєстрованні будівельні бригади тощо).

У процесі розробки переліку граничних значень індикаторів економічної безпеки деякими вченими ставиться питання про включення спеціального індексу, що характеризує розвиток людського потенціалу. Це широко застосовуваний, починаючи з 1990 р., у структурах ООН індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП). Він визнаний у світовій практиці найбільш точним, узагальнюючим

показником соціального прогресу, безпеки особистості і розвитку соціальної сфери. Цей індекс являє собою композитний показник за визначений період, похідний від наступних параметрів: очікувана тривалість життя, питома вага грамотних у всьому дорослому населенні, питома вага учнів початкових, середніх і вищих навчальних закладів у відповідній віковій групі і рівень добробуту, вимірюваний як ВВП на душу населення (у доларах за паритетом купівельної спроможності). У соціальній сфері повинні бути також розраховані граничні значення щодо забезпечення для населення соціальних гарантій доступності освіти, культури, медичного обслуговування. Тут граничні значення доцільно розробити у вигляді обсягу цих послуг, наданих населенню безкоштовно. Обсяг безкоштовних послуг доцільно визначити на основі структури населення за доходами, керуючись прогнозом на середньострокову перспективу.

Граничні значення, що характеризують економічне забезпечення обороноздатності, визначаються розрахунковим шляхом на основі положень оборонної доктрини. Положення оборонної доктрини дають можливість визначити необхідний обсяг і структуру виробництва озброєння, а також його технічні параметри, що забезпечують паритет із імовірним супротивником; величину резервних мобілізаційних потужностей і інші конкретні натуральні кількісні параметри обороноздатності країни. Вартісний обсяг виробництва в оборонній промисловості і сума фінансування національної оборони визначаються на основі цих параметрів простим кошторисним методом.

Визначений у такий спосіб обсяг виробництва в оборонній промисловості і сума фінансових ресурсів є цілком достатніми для повного забезпечення вимог оборонної доктрини країни. Разом із тим граничне значення за своєю сутністю є не цілком достатньою, а гранично мінімальною величиною, тому визначені кошторисним методом обсяги виробництва оборонної промисловості і витрати на створення мобілізаційних потужностей можуть бути скориговані в бік зменшення, до величини, що допускає деяке зниження, яке не загрожуватиме порушенням обороноздатності країни.

На теперішній час установилася практика визначення граничного значення оборонних витрат у відсотках до ВВП. У такому вигляді цей показник дійсно досить зручний для застосування. Разом із тим для реалізації положень оборонної доктрини важливий не показник частки військових витрат у ВВП, а їхня абсолютна величина. За малого ВВП навіть велика частка в ньому військових витрат може не забезпечити вимог оборонної доктрини. Граничне значення військових витрат у відсотках до граничного значення обсягу ВВП буде означати тільки мінімально необхідну частку військових витрат у мінімально необхідному ВВП. За будь-якого іншого обсягу ВВП за незмінного граничного значення військових витрат їхня частка у фактичному або прогнозованому обсязі ВВП повинна перераховуватися.

За групою показників стійкості фінансової системи (фінансової безпеки) пріоритет віддають рівневі інфляції. Тим часом уявлення про припустиму інфляцію сильно змінюються залежно від реальної економічної ситуації.

Інфляція дійсно сильно впливає на стан економічної і соціальної безпеки. Граничне значення за темпами інфляції не повинно бути вище темпу росту зарплати і пенсій. Саме виконання цієї вимоги може запобігти соціальній напруженості. У цілому ж таким граничним значенням може служити відношення середньомісячного грошового доходу і пенсій до прожиткового мінімуму, що включений у групу соціальних параметрів.

Важливим граничним значенням у фінансовій сфері є рівень монетизації економіки, що виражається у відсотковому відношенні грошової маси (агрегат М2) до ВВП. Варто особливо підкреслити, що сам факт коливаний грошового обігу в країні може служити індикатором потенційної небезпеки для господарської діяльності.

Для визначення граничного значення за цим параметром можна застосувати метод аналогії.

До початку економічного реформування (у 1991) рівень монетизації в СРСР становив близько 70 %. Протягом 1992–1999 р. він неухильно знижувався, досягши величини не більше 12–14 %. У більшості розвинених країн рівень монетизації становить 60–80 % до ВВП, а іноді 100 % і навіть більше. У постсоціалістичних країнах у ході економічного реформування в кризові періоди він також знижувався до 35–40 % до ВВП, а в даний час має тенденцію до підвищення.

Таким чином, можливі варіанти даного параметра досить широкі. Явно, однак, що рівень монетизації нижче 50 % до ВВП характерний для кризової економіки з падаючим виробництвом, ростом безробіття, зниженням рівня життя населення і, що досить важливо, перевагою в обороті квазігрошей, бартеру, взаємозаліків, а отже, економіка характеризується особливими труднощами в забезпеченні необхідної дохідної частини бюджету. Світова практика свідчить також, що рівень монетизації, який перевищує 60 % щодо ВВП, характерний для нормально функціонуючої економіки.

Особливе місце серед показників займають ті, що відбивають стійкість національної грошової одиниці і наявність іноземної валюти у внутрішньому платіжному обігу (рівень "доларизації").

Серед граничних значень економічної безпеки є показники, що характеризують обсяги зовнішнього і внутрішнього державного боргу. Разом із тим саме ці параметри найменше піддані якому-небудь нормуванню (а встановлення граничних значень – це своєрідне нормування). Для визначення граничного значення за даним параметром необхідно використовувати прогностичні оцінки на середньострокову перспективу щодо доходів і видатків бюджету.

Багато країн, причому досить економічно благополучні (наприклад, США), мають державний борг, що перевищує обсяг ВВП і при цьому не відчувають жодних труднощів у своєму розвитку. Тут насамперед мають значення характер і структура боргу. Тому граничні значення економічної безпеки доцільно визначати не тільки за всім зовнішнім і внутрішнім боргом, але й за обсягом його щорічного обслуговування у відсотках до доходів бюджету. Індикаторами зовнішньої заборгованості можуть бути такі відношення:

- загальної суми річних боргових платежів до валового національного продукту;
- загальної суми річних боргових платежів до обсягу експорту товарів і послуг;
- валового зовнішнього боргу до валового національного продукту;
- валового зовнішнього боргу до обсягу експорту товарів і послуг;
- обсягів короткострокового боргу до загального обсягу зовнішнього боргу;
- відсоткових платежів до валового національного продукту;
- відсоткових платежів до обсягу експорту товарів і послуг;
- суми міжнародних резервів країни до суми її зовнішнього боргу.

Безумовно, що наведені вище індикатори не можуть замінити необхідність всебічного аналізу економічної ситуації в Україні. Особливо важливі перші два індикатори, оскільки вони відображають здатність держави обслуговувати зовнішній борг.

Згідно з методикою Світового банку, якщо хоча б один з цих двох індикаторів перевищує критичний рівень – 80 % для відношення загальної суми річних боргових платежів до ВНП або 220 % для відношення загальної суми річних боргових платежів до обсягу експорту, то така країна належить до категорії країн з надмірною заборгованістю. У випадку, коли критичного рівня не досягнуто, але хоча б один з індикаторів становить 60 % чи більше від критичного рівня, то такий рівень заборгованості вважається помірним. Якщо жодна з перелічених умов не виконується, то

така країна потрапляє до категорії країн з менш високим рівнем заборгованості.

Одним із головних завдань України на найближчу перспективу є проведення двосторонніх переговорів з країнами-членами ЄС щодо взаємного доступу на ринки та усунення перешкод у торгівлі.

Залежно від бажання країни-позичальника щодо оплати боргових зобов'язань та наявності згоди кредиторів щодо зміни термінів виплати боргу, дефолт може бути повний і технічний. Оголошення повного дефолту призводить до світової ізоляції країни та застосування певних санкцій у вигляді арешту іноземних активів країни-банкрута, неможливості здійснення додаткових фінансових запозичень зі світового ринку позикових капіталів тощо. Тому уряди багатьох країн позичальників (у т. ч. й Україна) намагаються всілякими засобами не допустити цього.

Світова практика показує, що якщо обсяг зовнішнього боргу щодо ВВП не перевищує 15–20 % і 200–250 % експорту, а розміри поточного обслуговування боргу – 20–25 % рівня експорту, то цей борг не є перешкодою до економічного зростання країни [6].

У групі показників *зовнішньоекономічної діяльності* (зовнішньоекономічна безпека) головними граничними значеннями економічної безпеки є параметри за часткою імпорту у внутрішньому споживанні найважливіших груп товарів, що характеризують економічну незалежність країни від зовнішнього світу і рівень і якість розвитку вітчизняного виробництва. Нерозумно орієнтувати розвиток економіки на максимальну автаркію, але світові господарські зв'язки не повинні створювати загрозу економічній незалежності країни.

Граничні значення за часткою імпорту у внутрішньому споживанні найважливіших груп товарів варто визначати за схемою:

- а) масштаби наявних виробничих потужностей, здатних гарантувати випуск товарів належної якості, прогностичні оцінки розвитку цих потужностей;
- б) прогностичні оцінки платоспроможного попиту й обсяги внутрішнього ринку щодо кожної групи товарів;
- в) прогностична ситуація на зовнішньому ринку й умови імпорту щодо кожної групи товарів. Більш конкретні методики визначення граничних значень економічної безпеки за часткою імпорту у внутрішньому споживанні можуть варіюватися щодо різних груп товарів, однак є деякі загальні методологічні підходи.

Імпорт продуктів, виготовлених за кордоном з аналогічної вітчизняної рослинної сировини, цілком можливий. Він доцільний у тому випадку, якщо транспортна складова такого імпорту буде багаторазово нижче транспортних витрат на доставку вантажів з районів виробництва в райони їхнього споживання.

Українськими можуть бути підходи до визначення граничних значень за часткою імпорту на товари тривалого користування. Тут може бути зведений до мінімальних величин, наприклад, імпорт меблів, холодильників тощо. Щодо товарів легкої промисловості можливо орієнтуватися на частку імпорту у внутрішньому споживанні в межах від 20 до 40 %. Щодо сировини частка імпорту визначається співвідношенням відповідної сировини в країні та її потреб.

Важливим є визначення граничних значень економічної безпеки за часткою імпорту різних видів устаткування в його внутрішньому споживанні. Головним критерієм тут має бути можливість забезпечення на базі вітчизняного виробництва розвитку відповідних галузей-споживачів окремих груп устаткування і можливість його імпорту за будь-якої міжнародної і зовнішньоекономічної ситуації.

Вважаємо, що одним із головних методів визначення граничних значень економічної безпеки розподілу імпорту у внутрішньому споживанні щодо більшості груп товарів можуть бути експертні оцінки, зроблені відповідними фахівцями як у сфері виробництва, так і у сфері споживання цих товарів.

Висновки. В умовах становлення ринкової економіки, коли держава вже не може директивними методами впли-

вати на суб'єктів господарської діяльності, слід вжити заходи щодо оптимального впливу на процес суспільного відтворення (макроекономічні параметри, галузеві структури виробництва, ціни і грошово-фінансові потоки) для підтримки національної економічної безпеки України.

Теорія безпеки має практичне значення, тільки якщо вона органічно включає у свою структуру теорію граничних значень об'єкта. Вірогідність оцінки рівня економічної безпеки залежить від правильності визначення кількісних параметрів граничних значень. При цьому множинність граничних значень, різниці за своїм змістом і характером, вимагає практично такої ж множинності методів їхнього розрахунку, що не можуть бути раз і назавжди даними. Залежно від конкретної економічної ситуації вони повинні змінюватися під впливом обставин так само, як і сам перелік граничних значень і методи їхнього розрахунку. Звичайно, загальні методологічні підходи до визначення граничних значень можуть і мають бути досить стійкими.

Надзвичайно важливо здійснювати постійний моніторинг зазначених основних індикаторів для визначення рівня забезпечення економічної безпеки. На особливу увагу з огляду економічної безпеки заслуговує моніторинг макроекономічного і фінансового розвитку та політики та структурної політики України за такими показниками:

1. *Моніторинг макроекономічного і фінансового розвитку та політики:* індикатор цін (щомісячно); валютний курс (щотижнево); ВВП (щоквартально); інвестиції (щоквартально); зайнятість та безробіття (щомісячно); показники бюджетної політики; показники монетарної політики (щомісячно); звіт про реструктуризацію та приватизацію в агропромисловому секторі; кількість неплатоспроможностей та банкрутств; зовнішня торгівля (щомісячно); платіжний баланс (щоквартально); звіт про виконання та вирішення будь-яких нових прострочених заборгованостей.

2. *Моніторинг структурної політики:* перелік товарів, на які поширюються адміністративні та відповідні ціни; перелік товарів, на які поширюється квотування експорту та ліцензування; звіт про хід приватизації; кількість приватизованих об'єктів такої приватизації; звіт про приватизацію середніх і великих підприємств; детальний список по районах і секторах приватизованих середніх і великих підприємств; звіт про розвиток земельної реформи

Україні в зовнішньоекономічній діяльності особливо слід враховувати географічний фактор. Зокрема, факт надмірної її залежності від Росії, яка є домінуючим постачальником в Україну деяких стратегічних товарів, насамперед критичного імпорту, та споживачем значних обсягів вітчизняної продукції, слід вважати серйозною загрозою національній економічній безпеці.

Те саме стосується і необхідності диверсифікації експорту та імпорту. Висока концентрація торгівлі окремими товарами посилює залежність держави від зовнішнього впливу.

Значної шкоди економічній безпеці України завдає приховування суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності валютної виручки за кордоном, а також експорт вітчизняних товарів за демпінговими цінами.

Кількісні індикатори значно розрізняються між собою за змістом і методами розрахунків. Разом із тим для граничних значень, офіційно встановлених і затверджених центральними органами виконавчої влади, необхідно відібрати досить обмежений перелік показників, здатних у той же час досить повно відбити стан економіки з позиції економічної безпеки.

Установлювані за умови припустимої небезпеки значення індикаторів, які прийняті за граничні, мають передбачати автоматичне застосування системи превентивних і регулювальних заходів відповідних державних установ та інституцій.

Для побудови системи економічної безпеки найважливіша властивість індикаторів – це їхня взаємодія, яка існує завжди, але тільки за певних умов наростання сили небезпеки вона виходить за визначені межі, здобуває екстремальний характер і стає очевидною. Нагромадження інформації про чисельні параметри такої взаємодії необхідне для визначення соціально-економічних наслідків прийнятих макроекономічних рішень, оцінки значущості тих або інших загроз економічній безпеці.

1. Аникин А.В. История финансовых потрясений. Российский кризис в свете мирового опыта. – М., 2002. 2. Барановський О.І. Фінансова безпека / НАН України. Ін-т економічного прогнозування. – К., 1999. 3. Береза І.В. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності АПК: Автореф. дис. ... канд. екон. наук. 08.07.02 / НАН України, Ін-т економіки. – К., 1999. 4. Білько І.Ф., Базиліук Я.Б., Коваленко С.О. Політика протекціонізму як складова економічної безпеки України / Рада нац. безпеки і оборони України: Нац. ін-т стратегічних досліджень. – К., 1997. 5. Бурцев В. Основные условия государственной финансовой безопасности // Экономист. – М., 2001. – № 9. – С. 70–72. 6. Гаджиев С.Г. Национальная безопасность и внешние запозичення країн з транзитивною економікою. // Актуальні пробл. міжнар. відносин. Збірник наук. праць. – К, 2001. – Вип. 26. – С. 472. 7. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення. – К., 2001. 8. Ермошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / Київ. нац. торговельно-економічний ун-т. – К., 2001. 9. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. – К., 1999. 10. Новікова О.Ф., Покотиленко Р.В. Економічна та соціальна безпека у контексті регіональної політики: проблеми та шляхи розв'язання // Актуальні пробл. міжнар. відносин. Збірник наук. праць. – К., 2001. – Вип. 26. – С. 53. 11. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статистика процесу забезпечення: Підручник для державних службовців, науковців, студентів і аспірантів / Київ. екон. ін-т менеджменту / Богдан Кравченко (ред.). – К., 2002. 12. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие (книга четвертая) / Институт экономики РАН. – М., 2002. 13. Сухоруков А., Острий О. Тенденції світового руху підприємницького капіталу та економічна безпека України // Глобалізація інвестиційних процесів та фінансова безпека України. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 червня 2001 р.). – К., 2001. – С. 103. 14. Шлемко В.Т., Білько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення / Рада нац. безпеки і оборони України; Нац. ін-т стратегічних досліджень. – К., 1997. 15. Bustelo Pablo. Novelities of financial crises in the 1990s and the search for new indicators / Emerging Markets Review № 1. – 2000. – P. 229–251. 16. Vlaar, P.J.G. Early Warning Systems for Currency Crises / Mimeo, Netherlands Bank. – 2000.

Надійшла до редколегії 25.11.04

О.В. Сніжко, канд. екон. наук

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ФІНАНСОВОЇ СТРУКТУРИ ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто основні теоретичні підходи до аналізу взаємозв'язку між фінансовою структурою та економічним зростанням. На основі узагальнення даних емпіричних досліджень визначено основні принципи формування фінансової структури для країн з ринками, що формуються.

This article considers principal theoretical approaches to the analysis of the relationship between financial structure and economic growth. The fundamentals of formation of financial structure of emerging markets are determined based on generalization of empirical studies data.

Стратегія розвитку перехідних економік на основі прискореного економічного зростання ставить питання про джерела фінансових ресурсів, необхідних для реалізації цієї моделі. Проблема наявності капіталу для фінансування розвитку є актуальною областю аналізу економіки перехідного періоду, вивченню якої присвячені роботи багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних авторів

[1–7]. Проте детальному дослідженню впливу фінансової структури на економічний розвиток у вітчизняній літературі приділяється недостатня увага. Найчастіше досліджується загальний вплив фінансової системи країни на реальний сектор економіки в рамках таких його наслідків, як монетизація економіки чи рівень фінансування капіталовкладень, тоді як проблема визначення такої моделі